

HAGYOMÁNY ÉS MODERNIZÁCIÓ A MAGYAR PARASZTI SZŐLŐ- ÉS BORGÁZDÁLKODÁSBAN (20. SZÁZAD, 21. SZÁZAD ELEJE)

CSOMA ZSIGMOND

A hagyomány fogalmával ma már sokan, sokféle módon foglalkoztak, sőt a néprajz és az európai etnológia, illetve a történettudomány alapját a hagyomány értelmezése, kutatása jelenti, ugyanúgy, mint a hagyomány alakulásának, változásának követése, netalán a társadalom fejlődésére gyakorolt hatásának kutatása.¹ Mindez felment a hagyomány és a modernizáció fogalmának értelmezésétől, csak azt jegyzem meg, hogy mind a hagyomány és a modernizáció, mint a társadalom, mind az anyagi kultúra tekintetében természetesen a szőlő-bortermelésben is kimutathatók a fentebbi fogalmak, mint a korábbi évszázadok, évtizedek szakismeretét, gyakorlatát, termesztés-és termelési módszerét konzerváló és azt meghaladó újabb, de nem minden esetben fejlettebb jelenségét. A hagyomány és a modernizáció a szőlő-bortermelés területén sem állandó és változatlan kategóriát jelentenek, hanem természetesen az a társadalmi környezetben, a társadalom hatására és kölcsönkapcsolatában alakul, változik. A modernizáció is társadalmi keretben, a hagyományra és a hagyományból épül, azt meghaladja, amennyiben pozitív. Lehet valami modern, de egyáltalán nem biztos, hogy a hagyomány kategóriájába bekerül, és gazdagítja majd a szőlő-bortermelést.

A 20. század kezdetének magyar szőlő-bortermelése, szőlő-borkultúrája a homogenizálódás irányába mutató konglomerátum jelleget viselte.² Ebben a folyamatban, a korábbi területi és nemzetiségi, valamint termelő-kulturális különbségekből adódó eltérések a természettudományos ismeretek hatására, már egységesülő tendenciát mutattak. Az állam irányító szerepe egyre jobban érvényesült, a kiépülő állami intézmény- és hálózati szabályozó rendszer a paraszti szőlő-bortermelést, annak regionális és történeti hagyományait egyre inkább érintette, befolyásolta. Az Európa szerves részét képező magyarországi szőlészet-borászat azonban továbbra is különlegességnek számított a kiváló ökológiai-természeti adottságaival, a szőlőtermesztés északi határához közeli, szépgömbölyű savakat és kerek borokat termő szőlőhegyeivel, a rendszeresen aszú-

---

¹ Vö: *Petercsák Tivadar* 2011.

² Vö: *Csoma Zsigmond* 1994–1995.

sodó szőlőivel, a dél-magyarországi, vörösbort termő mediterrán területeivel, a még mindig nagymértékű, de már csökkenő tendenciájú nyugati, majd északkeleti irányú távolsági borkereskedelmével és a sok nemzetiség termelőkultúrájával. Ebben a nagy egységesülés felé haladó konglomerátumban, a még mindig hagyományosnak tekintett szőlő-borkultúrában, különböző hatások, területi-történeti különbségek, a fejlődés különböző szintjén álló, felzárkózó és leszakadó szőlő-bortermelő területek, borvidékek színes mozaikjai tarkították az egységesnek nem mondható, mégis még hagyományosnak tartott magyar bortermelést.

A helyi paraszti tapasztalatok kiegészültek a csíziók, a kalendáriumok, majd a 18. századtól megerősödő szakirodalom, és a nemzetiségi betelepülések, a migrációk révén meghonosított technológiák új ismereteivel. Így színeződött a magyar, vagy magyarnak vélt módszerek, eljárások sokasága, és a gyarapodó szakismeret egyféle kapcsolatot jelentett Európa északi, déli, keleti-nyugati szőlő-bortermelő területeivel.³ Természetesen, amikor a magyar szőlészetről és borászatról beszélünk, úgy ebbe az európaiat is beleértjük, hiszen a magyarországi része a kontinentális éghajlatú szőlő-borkultúrának. Egyben utalni kell a korábbi generációk szőlőtermesztési és bortermelési ismereteire, a paraszti szaktudás sokgyökerűségére, ami a magyarországi borokat Európa hírűvé tette. Ugyanakkor tisztában kell lennünk a magyar és a magyarországi bortermelők hibáival. Elsősorban azzal, hogy az osztrák gazdaságpolitika „jóvontából” túlermelési válságokkal küszködött a hazai bortermelés. A nem megfelelő színvonalú borkezelés eredményeként pedig kevésbé élvezhető, nem palackérett, nem stabilizált borok készültek, amiket a kereskedők csak váltakozó mértékben tudtak jól értékesíteni. Ezek az alapvető szakmai problémák ugyanis távol tartották a külföldi borkereskedőket a magyar boroktól. Vagyis a magyar szőlőtermesztők az ökológiai sajátosságokat jól kihasználva a legjobb minőséget termelték meg, érték el a szüret alkalmával, a mustban, de a késztermék, a bor, főleg a palackos bor terén nagy elmaradások voltak az európai palackos borok minőségéhez, értékesítéséhez képest. Tehát a 19. század közepén, a magyar borvidékeken hiába termelték meg európai összehasonlításban is a legjobb minőségű, átlagosan 21,44 cukorfokos mustot (a francia, német, osztrák borvidékek messze elmaradtak ettől), ha a borkezelési hibák és hiányosságok, a tőkeszegénység, az egészségtelen birtokszerkezet miatt az elkészített borban, főleg a palackozott borok tekintetében elmaradtak Nyugat-Európa termelői mögött a 20. század végéig.

A korábbi évszázadok termeszói tapasztalatai, hagyományai, apáról-fiúra szállva mindig bővülő ismeretanyagot is jelentettek. A korábbi nemzedékek tapasztalatait az utódok újabb ismeretekkel bővítették, frissítették. Ez az állandó folyamat jelentette a fejlődést vagy a stagnálást, illetve a mennyiségi, alkalmanként pedig a minőségi előrelépést, vagy visszaesést. Konjunktúrák és dekonjunk-

---

³ Vö: *Csoma Zsigmond* 1994–1995.

túrák, regressziók és degressziók jellemezték a „dicsőséges” magyar hagyományos borászat fejlődését, ahol a királyi-császári udvar, vagy a mindenkori magyar kormány érdeke, hol éppenséggel az ellenérdeke játszotta a fő szerepet abban, hogy a paraszti magyar szőlészet-borászat nekilendült, majd visszaesett, minőséget produkált, vagy mennyiségi kiteljesedésben a minőség rohamos csökkenésével piacot veszített. A középkortól az újkorig, majd a legújabb korig ez a tendencia jellemezte a magyar szőlő-bor ágazatot.

Minden időszakot végigkísért azonban a magyar szőlőtermesztő paraszt, vagy a városi polgár szakmai szeretete kedves szőleje és bora iránt. Csiszolta, tökéletesítette tudását, így a „magyar borászati anyanyelvbe” beépítve hasznosította Európa más területeinek ismeretanyagait, eredményesebb technológiai eljárásait, tapasztalatait. Ez a magyar borászati anyanyelv természetesen a Kárpát-medencében a szomszédos népek hatására is formálódott, alakult. A peremterületeken, éppen a vegyes etnikumú, a nyelvhatár szélén élők révén, amely északon a szőlőtermesztés északi határvonalát is jelentette egyben, vagy éppen a Magyarországra betelepülő, más népek szőlő-bortermelési ismereteinek megismerésével, elsajátításával, esetleg átvételével járt együtt. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az etnikus jegyek mellett interetnikus sajátosságok is kialakulhassanak, vagyis a környező népek szokásaiból, eljárásaiból is átvegyenek a magyar szőlő-bortermelők. (Elsősorban a szerbektől és a németektől). A magyarországi borászat így megtartotta, még ha alakítva is az ősit az újhoz, a hagyományost a modernhez, de ugyanakkor azt formálta, fejlődni hagyta. A homogenizálódással bekövetkező 19–20. század fordulója európai trendjével is felvette a versenyt, és lépést tartott a bekövetkező változással. Ezzel biztosította európaiságát, de különlegességét is, a hungarikum jellegzetességek megtartásával. Ezek a jellegzetességek azok (egyes fajták, eljárások, technológiai elemek), amelyek a 21. századi napjainkig is kimutathatók, amikkel együtt élünk.

Az egykori magyar szőlőtermesztésben és borászatban a természeti károk, a gazdasági csapások, a váratlan szőlőbetegségek és vészek nagy kárt és traumát jelentettek a gazdaközösségeknek. A magyar szőlősgazdák együtt éltek, együtt lélegeztek kedves szőleikkel. Ismerték szinte tőkénként területüket, a fajtákat, a fajták tulajdonságait, értékeit. Ezek a gazdák féltő gonddal örködték szőlejük felett, igyekeztek maximálisan mindent megadni kedves növényüknek, szinte elkényeztették azokat. Nem véletlen, hogy a természeti csapások vagy a nemzeti katasztrófák után nagy életerő és hitbeli akarat kellett ahhoz, hogy akár teljesen újra kezdhessék az elpusztult ültetvényben a következő évi munkákat. A filoxéra (szőlőgyökértetű) hatalmas pusztítása (1875-től), a kilátástalannak tűnő védekezés sok szőlő-bortermelő gazdát a kivándorlás felé hajtott, vagy végső elkeseredésében az öngyilkosságba kergetett. Pár év alatt kiradírozta volna a filoxéra a hagyományos magyar szőlőkultúrát, főleg a történeti, monokultúra szintjén lévő híres magyar, kötött talajú borvidékekről, ám az élni akarás, a dac, a teremtés akarata azonban erősebb volt ennél a veszélyes kártevőnél. Új, európai eljárások,

módszerek jelentek meg, amelyek a magyar tudással felvértezve újra sikerre vitték a magyarországi szőlő-borágazatot.

Hagyomány a jövő a szőlő-bortermelésben is? Teszik ma fel sokan a kérdést, és talán nem is sejtik, milyen sok hagyományt őrzött a 19–20. századfordulóig, és napjainkig a szőlő-bortermelés. Tudjuk azonban, hogy a hagyomány nem automatikusan jelenti a jobbat, a szebbet, hiszen a hagyomány lehet negatív előjelű, rossz tartalmú is. Azonban érdekes módon a társadalomban ezzel a szlogenrel egyféle megbízható, ismét elérendő értéket és minőséget sulykolnak, akár a mai reklámok is. Ez az időszak, a 20. század vége egybeesett Magyarországon a demokratikus rendszerváltással, rendszerváltoztatással, az Európai Unióba történő csatlakozással. Így ez a felismerés, az új értékesítési, piacérvényesülési lehetőségekkel egy időben jelent meg, és mint szlogen nagyon sok igazságot, a paraszti racionális és irracionális gazdálkodás, a szőlő-bortermelés igazságát és egyetemes értékeit hordozza, hirdeti. De mi is ez a szlogen, amit Nyugat-Európa után ma már Magyarországon is állami kezdeményezések, alapítványok és társadalmi mozgalmak a zászlaikra tűztek? Van-e benne számunkra is elfogadható és követendő igazság?

A „Hagyomány a jövő” szlogen Nyugat-Európa piacorientált, polgáriasult környezetéből indult el. Ez a társadalmi igényt megfogalmazó, elsősorban a fogyasztói igényeket alakító és befolyásoló szlogen, átította a polgáriasult társadalom minden rétegét. Ez a fogalom a monoton szürkeségben és a mindennapok termelő kultúrája és a monokultúra specializált szintjén előállított ipari szalgamunka uniform termékeivel szemben az egyedi, a megismételhetetlen, az unikum, a kézműves aprólékossággal készült termékekre vonatkozott.

A 20. század eleji magyar szőlő- és borágazat paraszti gazdálkodása sok racionális elemet tartalmazott, és sokat vett át a 19. századi uradalmi szőlő-bortermelésből. A szőlészethez képest a bortermelésben, a borászati munkákban kevesebbnek tűnik a racionális átvétel, hiszen a pincék sötétje nem csak a látást, de az ellesést is korlátozta. Mit használ fel a szomszéd, hogyan ízesíti és mivel a borát, milyen eszközökkel végzi a minőségi borászat munkáit? De ebbe a zárt, a pincefalak határolta világba akárki be sem léphetett. A gazdák, illetve az uradalmi borpincében a kulcsár és a pincemester birodalmának számított a pince. Itt csak alkalmi bérmunkában lehetett jelen a paraszt, még ha saját pincéjében teljhatalmú tulajdonosként sok mindent ki is próbálhatott. Mindezekért a borkészítés sok irracionális elemet is megtartott a korábbi évszázadok szokásaiból, ami azzal magyarázható, hogy a korábbi jobbágy-paraszti bortermelők nem rendelkeztek természettudományi ismeretekkel, azon belül pedig különösen borbiokémiai szakmai tudással. Ugyanakkor számos eleme a korábbi évszázadok paraszti szőlő-bortermelésének, főleg a folklór elemei, mint pl. a szőlő-borvédő szentek tisztelete, a szőlőszüreti szokások-bálok és felvonulások a 19. századvégi, 20. század eleji kormányzati elképzeléseknek megfelelően ismét tért nyertek,

bár már megváltozott funkcióval. Mindez a tendencia erősödött fel a 20. század végére, amikor már a turizmust kiszolgáló látványossággá alakult át.

De milyen paraszti hagyományok azok, amelyek a 20. század elején a megújuló, és az európai kihívásokra felelő, a versenyt felvevő magyar szőlészetet és borászatot jellemezték? Melyek azok a több évszázados tradíciók, tapasztalatok, a paraszti tudásba beépült, beékelődött ismeretek, melyek a 20. század elejétől ismét felerősödve, sikerét jelenthették a hazai szőlő-borágazatnak? Annak az ágazatnak, amely több millió ember megélhetését biztosította, illetve több száz-ezer család jövedelmét növelte és életformáját befolyásolta nap-mint nap a 20. évszázadban, még akkor is, ha csökkenő mértékben. Még úgy is, ha a korábban nemzeti italnak számító magyar bor a 20. század elejétől már jóval kevesebb ember megélhetését biztosította, mint a korábbi évszázadokban, amikor az ország lakosságának majd 1/3-át közvetlenül meghatározta a szőlővel-borral való foglalatosság. Vagy úgy, mint birtokos, vagy úgy mint napszámos, vagy pedig, mint borkereskedő és a kereskedőnek segítő faktor, cenzár-közvetítő, fuvaros, borkorcsolyás, netalántán kádár, de az 1880-as évek végétől az új oltványszőlők telepítésével amerikai alanyvessző telepen dolgozó, oltó napszámos, gyökereztető iskolákban dolgozó napszámos, vagy oltványtermelő vállalkozó, oltványszőlőt létesítő, telepítő vállalkozás birtokosa, alkalmazottja stb.

A hagyományos paraszti szőlőtermesztést régi magyar, vagy magyarországi szőlőfajták jellemezték.⁴ Ezek a régi szőlőfajták sok egymáshoz hasonló tulajdonsággal rendelkeztek, amelyek ismerete vagy nem ismerete a termesztés sikerességét nagymértékben befolyásolták. Az általam vizsgált 41 régi magyar fajta közül⁵ majd' 30%, vagyis 1/3-a nővirágú, illetve rosszul termékenyülő hímnős volt, amelyek csak megfelelő porzófajta közelében adtak kielégítő termést. A sárfehér nővirágú fajtának a hosszúnyelű fajta, a kéknyelű nővirágú fajtának a budai zöld, a bálint álnő-jellegű virágú fajtának a juh fark szőlőfajta volt a porzó fajtája. Ezeket a parasztgazdák több évszázados megfigyelések eredményeként együtt, keverten ültették. De nővirágú volt a bakator, a tuskéspupú zamatos, viszont szintén rosszul termékenyülő hímnős az aprófehér, a nagyfügér, a lisztes nevű fajták. Nőjellegű virágai voltak a bajornak, gohérnak, betyárnak és a tulipiros nevű fajtáknak, melyek mellé porzófajtákról kellett gondoskodni, hogy évi rendszeres termést várhassanak róluk. A viráganatomiára és az ivarjelleg tisztázására már a 18. században többen felfigyeltek, sőt M. Balthasar Sprenger német lelkész, 1778-ban rajzos táblamelléleteket adott közre könyvében, ezzel is felhívta a figyelmet erre a termesztési problémára, ami Kozma Pál akadémikus és mások kutatásai, a virágbiológiai ismeretek 20. századi eredményei nélkül aligha lenne érthető és magyarázható. Magyarországon a virágtípusok felfedezése a 18. század vége és a 19. század elejének kutatási eredménye. A virágbioló-

---

⁴ Vö: Csoma Zsigmond 1994–1995.

⁵ Vö: Csoma Zsigmond 1998.

giát Rudinai Molnár István és Ráthay Imre kutatta először a 19. század 80-as éveitől. Jankó János – a Néprajzi Múzeum első igazgatója – a Balaton-mellék néprajzi tájmonográfiájában figyelt fel először erre a jelenségre, és Molnár István kutatásaival magyarázta helyesen azt a paraszti hagyományt és gyakorlatot, hogy kevert fajtaállományúak voltak a magyar szőlőültetvények. Ezért nem tartotta a sárfehér, vagy a furmint rosszul termékenyülő fajtáknál károsnak a porzófajtákkal kevert telepítést. Jankó János tehát ebben a kérdésben már – a mai szakszót használva – tudományközi (interdiszciplináris) tájékozottságról tett tanúbizonyságot.

A fajtanevek és a fajtakeveredés zűrzavarát Magyarországon még a 20. század elején is a fajtacsoporton belüli fajták és alfajták sokasága okozta, melyek többsége gyenge minőséget adó, kevesebb mennyiséget termő, több, a virágját elrúgó, rosszul termékenyülő fajtát jelentett. Mindezek a tulajdonságok a népi helyi elnevezéseket ugyan gazdagították, azok tarkaságát növelték, de a fajták azonosítását megnehezítették. Pl. Zalakaros esetében, egy ún. tónai fajta az uralkodó és jellegzetes régi fajta. Egyesek szerint Tolnából származó, amit a neve is zalaiasan említett formában mutatna, mások szerint inkább a rakkszőlőnek nevezett régi magyar fajta lehet. Vizsgálataim szerint⁶ a fehér járdovány, vagy a kövér szőlőhöz áll közelebb az ampelográfiai bélyegei alapján ez az „ismeretlen” zalakarosi fajta.

Németh Márton foglalta rendszertani keretbe és határozta meg a több évszázados paraszti megfigyelések, észrevételek felhasználásával a fajtacsoportokhoz tartozó fajtákat és a különböző alfajtákat. Így: a bajor fajtacsoporton belül a feketefájú, kék, szürke bajort, a gohér fajtacsoporton belül a fehér, piros, változó góhért, a bakator fajtacsoporton belül a kék, piros bakatort, a furmint fajtacsoporton s a fehér furmint fajtán belül az arany, csillagvirágú, hólyagos, kereszteslevelű, ligetes, madárcás, nemes, rongyos, vigályos alfajtákat, a piros furmint fajtán belül a lazafürtű, tömött alfajtákat, a változó furmint fajtán belül a rövidfürtű, hosszúfürtű alfajtákat különböztette meg. A hárslevelű fajtán belül a fecskefarkú, nemes hárslevelű, rugós hárslevelű alfajtákat, a járdovány fajtacsoporton belül a fehér járdovány (fajtán belül a közönséges és öreg járdovány alfajtákat), valamint a fekete járdovány fajtát különítette el. A kadarka fajtacsoporton és a kék kadarka fajtán belül a csillagvirágú, fügelevelű, kordoványos, kupakos, lúdtalpú, nemes, teltvirágú, terméketlen kadarka alfajtákat különítette el és fedezte fel. Emellett a szürke kadarka, mint önálló fajta szerepel. A kéknyelű fajtán belül a hosszúnyelű és rövidnyelű kéknyelű alfajtákat, a kövérszőlő fajtán belül a nemes, ropogós, rugós kövérszőlő alfajtákat, a leányka fajtán belül a madárcás leányka, nemes leányka alfajtákat, a lisztes fajtacsoporton belül a fehér, feketefájú, piros lisztes fajtákat, a mézes fajtán belül az apró, sárga, zöld mézes alfajtákat, a pozsonyi fajtán belül a madárcás, nemes pozsonyi alfajtákat,

---

⁶ Csoma Zsigmond 2009.

a szilváni fajtacsoporton belül a kék, piros, zöld szilváni fajtát különítette el rendkívül aprólékos, hosszú kísérleti megfigyelés után Németh Márton. Ezeket a megfigyeléseket a magyar parasztság is megtette, de összehasonlítás nélkül nem tudta megállapítani, melyik változat a legjobban termő. A fajták népi elnevezései azonban visszaadják, jelzik mindazt, amit elvárt a termelő, vagy a termés csekélysége feletti csalódottságában nevezte úgy el a termesztett szőlőfajtáját. A *porbahullató*, a *foszlánca*, a *rigolyás*, a *madárkás*, a *zobrák* stb. népi elnevezésekkel a paraszti megfigyelés és értékítélet a nem jól termő tőkét és fajtákat jellemezte. Persze a paraszti megfigyelés objektivitásán túl a fajta egyáltalán nem biztos, hogy silány, és kivágásra ítéltetett, mert előfordulhatott, hogy éppen a nem megfelelő szintű szaktudás, vagy a fajtaismeret hiánya miatt a metszést rosszul végezték el. A termés-rügyleterhelés helytelensége miatt hozott esetleg kevés fürtöt a fajta, vagy éppenséggel szakadt meg és lett ciklikusan termővé, vagy talán a bő termése miatt gyenge minőséget adóvá a szőlőfajta. Tehát a paraszti ismeret esendőségét jelezte, hogy a természet tudományos ismeretek korabeli hiánya miatt csak a fenológiai megfigyelések alapján alkottak értékítéletet. Ez pedig a fajta részleges, és egyáltalán nem biztos megítéléséhez vezethetett. Ezek alapján kivágásra kerülhettek jó fajták is, amelyek igényét, tulajdonságát rosszul ítélte meg a paraszti közösség, mert helytelen technológiát alkalmaztak. Ugyanakkor megszokásból főleg a bőven termő fajtákat őrizték, termesztették előszeretettel, viszont nem vették észre, hogy a minőség csökkenése a mennyiség miatt állandóvá vált. A helyi gyakorlatban és a fajta értékítéletében nagy szerepe volt a helyi közösségnek, főleg azoknak a hangadó gazdáknak, akik tekintélyük, elismertségük, sikerességük révén meghatározói lettek a szőlőhegyi közösségeknek. A tradicionális és a gazdák közti hierarchikus viszony a szőlőfajták termesztésébe, elterjesztésébe így játszott szerepet.

A nővirágú fajták általában erős növekedésűek voltak. Ha a porzófajták mellett termést hoztak, akkor a termés miatt gyengébb növekedésűekké váltak, vegetációs felületük a termés arányában gyengült. Ezt figyelték meg már több évszázada is, amikor mind a metszésnél, mind a szaporítóanyag-szedésnél és a bujtás-döntésnél felhívták a napszámosok figyelmét, hogy ne a buja, erős növekedésű, vastag vesszejű tőkét, fajtát szaporítsák tovább, mert az esetleg nem ad termést. Az un. conv. pontica (a Fekete-tenger mellékéről származó fajták, a régi fajtáink többsége innen származik) fajtáinál tehát a paraszti gyakorlatban elterjedt vegyes telepítés éppen a megporzás miatt rendkívül hasznos, célszerű és szükséges volt. Viszont a 20. század elejére elterjedt és megjelent nyugat-európai, un. conv. occidentális fajták virágai hímnősök voltak, így a vegyes telepítést már nem igényelték. Az ekkor követendő nyugat-európai példának emlegetett fajtatiszta telepítést csakis ezekkel az un. conv. occidentalis, nyugat-európai fajtákkal lehetett megvalósítani. A 20. század hetvenes éveiben már elítélt paraszti gyakorlat tehát egy több évszázad alatt kialakult és letisztult rendszer volt, ami a korabeli hazai, Kárpát-medencei szőlőfajták sajátos igényének megfelelő-

en alakult ki. Az ezt kritizáló 20. század végi modernizáló szemlélet nem vette figyelembe, hogy a fajtaváltás rendkívül lassan ment csak végbe, és a javasolt fajtatizta telepítések elhúzódása miatt az új fajták igényeit a régi magyarországi szőlőfajtákkal nem lehetett érvényesíteni. Győr környékén és a sukorói dombvidéken a gyöngy szőlő nevű fajtát a juhfarkkal ültették vegyesen. Neszmély környékén és a Balaton-felvidéken a bakator fajtacsoportnak kellett porzófajtát biztosítani. A rosszul termékenyülő típusok nagy gazdasági kárt okoztak, ezért írta Kollár János a fertőrákosi uradalom tisztartója pl. a furmintról: „... *A meddő vagy kiszakadozott szemű fürtöket hozó fajokat 2-3 esztendei próba után ki kell irtani.*” Azokon a borvidékeken, ahol pl. a furmint fő termést adó fajta volt, ott a szőlőtermesztő parasztság kíméletlenül irtotta a leromlott, termést nem vagy csak kevésbé hozó alfajtákat. A legjelentősebb és a legértékesebb a nagybogyójú hólyagos furmintnak nevezett klón (ivartalanul szaporított egyed) volt, mert terméshozamában 30–60%-kal felülmúlta a többi klóntípust, sőt a madárkás és a kisbogyójú változatot minőségben is. A rosszabb, gyengébb minőségű klóntípusok valószínűleg rügymutáció útján jöttek létre, az álnőjellegű, csillagvirágú és a rendellenes virágú változatok pedig a fajta ivari leromlásának eredményei, és nagymértékű arányszámuk a fajta nagymértékű leromlására utalt.

A paraszti szőlőkben a 20. század közepéig, az 1960-as évekig általánosan és nagymértékben elterjedt kadarka virágelrűgása is érzékeny kárt, mintegy 20–40% termés kiesést okozhatott a paraszti gazdaságokban. A kadarkánál a hímjellegű átmeneti virágtípusok változtak leginkább, így ugyanazon a tőkén évenként eltolódott a termékeny és terméketlen magházú típusok aránya. Így egyes hímjellegű és hímnős virágokkal összetett fürtű tőkék egyik évben szép, telt fürtöket hoztak, a másik évben a virágzatuk vagy a virágok jó része lehullott. Ez a virágtípus váltás, és ennek következtében a termésingadozás – Kozma Pál kutatásaiból jól ismert – az időjárással, a tőke kondíciójával függött össze, mert száraz tavaszú években a gyenge kondíciójú, terhelt tőke kisszámú hímnős virágot hozott, ellenkező esetben viszont a termés nőtt. A termékenyülés szerint különböztették meg a kadarkás, vörösbortermő vidékeken (Villány, Szekszárd, Eger, Buda) a kékkadarka fajtán belüli alfajtákat. A mézesfehér (Hönigler) fajtát a kőbányai szőlőkben terméketlennek tartották, ezért már a 19. sz. közepéig nem termesztették, míg be nem bizonyították, hogy csak átmeneti, fiatalkori terméketlenségről van szó, amit a korábbi budai és kistétényi tapasztalatok is igazoltak.

Ezek az adatok a paraszti, termesztői megfigyelések, a több évszázados tapasztalatok és hagyományok figyelembe vételére hívták fel a figyelmet. Ezek megismerése és elemzése sok vargabetűtől és hiába való energiától mentesítette volna az utókort, a régi fajták borait, ízeit ma is szeretőknek. A fajták igényét ismerni kellett és messzemenően figyelembe kellett venni a hagyományos paraszti termesztésben, amire ma is figyelmeztetik az új szőlősgazdákat a fentebbi történeti-néprajzi adatok is.

A hagyományos paraszti tudásnak igazodnia kellett a régi magyar szőlőfajták tulajdonságaihoz, mert különben nem ismerve azokat, hamar kivághatták az úgymond nem termő tőkét. Rövidre kellett metszeni ezek szerint az ezerjót, a furmintot, a juhfarkot, a járdoványt, a rakszőlőt, a csomorikát, a bogdáni dinkát, az aprófehért, a mézest, a budai zöldet, a pozsonyit, a szerémit, a fehér szlankát, a kövidinkát, a bánáti rizlinget, a királyleánykát, a kozmát, a gyöngyfehéret, az alanttermőt, a beregit, a balafántot, a betyárszőlőt, a tótikát és a tulipirost. Hosszú metszést igényelt a szilváni (szálvevőzést), a kéknyelű, a sárfehér, a purcsin, a tusképpupú zamatos, a nagyfügér, a hárslevelű, az erdei, a kövérszőlő, a bajor (szálvevővel sem termett kielégítően), a csókaszőlő (fejművelésen, bakművelésen még szálvevőzve sem terem, de alacsony és közép magas kordonon hosszúcsapon kielégítő termést ad), a királyszőlő, a lisztes, a vékonyhájú nevezetű szőlőfajták. Vizsgálataim szerint a 40 régi magyar fajta 60%-a rövidre, 40%-a pedig hosszúra metszést igényelt. Ez az arány jelzi, hogy több olyan alacsonyművelésben termesztett fajta volt, ami hosszúmetszést igényelt volna, és a többséggel (60%) rövidre metszve, különbséget nem téve a fajták között, gyengébb terméshozásuk révén visszaszorultak, sőt esetleg még a kiszelektálás, kiirtás sorsát sem kerülhették el.

A hagyományos paraszti metszés mellett a régi magyar fajták művelésmódja is érdekes számunkra. Alacsonyművelésre alkalmasak a tótika, ezerjő, furmint, kéknyelű, sárfehér, juhfark (a fagyérzékenysége miatt), járdovány, tulipiros, rakszőlő, csomorika, bogdáni dinka, aprófehér, purcsin, hárslevelű, mézes, budai zöld, pozsonyi, szerémi, erdei, fehérszlanka, kövidinka, bánáti rizling, kövérszőlő, kozma, gyöngyfehér, lisztes, vékonyhájú, alanttermő, beregi, balafánt. Kimondottan magas művelésre való a szilváni, a leányka, a nagyfügér, a kolontár és a csókaszőlő nevű szőlőfajták. Átmeneti, vagyis mindkét művelésformára való a tusképpupú zamatos, a betyár szőlő, a királyleányka, a bajor, a góhér és a királyszőlő. Az általam vizsgált 41 régi magyar szőlőfajta 73,2%-a alacsonyművelésre való volt, magas művelésre egyáltalán nem. 14,6% még alacsony, de ugyanakkor magas művelésre is, és csak 5 fajta, 12,2% az, amely kimondottan csak magas művelést igényelt.

A sárközi, a Duna és Körös-völgyi szőlőkben paraszti gyakorlatként mind az alacsony, mind a magas művelés együtt élt, mert míg a kadarkát alacsonyművelésen kopaszra metszték, addig vándoroltatva egy-egy erősebb decsi szagos, sárga bajor, vagy sárfehér és csóka szőlőt lugasnak futtattak fel. A hagyományos paraszti szőlőtermesztésben főleg a fajtaösszetétel a kopasz, illetve a rövidmetszéshez igazodott. Csak azokat a fajtákat tartották meg ugyanis, amelyek a kopaszmetészt és a gyalogművelést (karó nélküli termesztést) eltűrték. Ezzel a művelésmóddal tehát felszaporodtak, kiszelektálódtak és területi méreteiben kiterjedtek azok a pontuszi fajták, amelyek a vesszők alsó feléből, sőt a rejtett rügyeikből is terméshozásra képesek voltak. A tömegtermesztéssel a 20. század közepére a silányabb fajták terjedtek el. Ez a tendencia erősödött fel még inkább,

amikor az új, nyugat-európai fajták termését kevesellve a paraszti szőlőkben a pontuszi tömegbort adó fajtákat részesítették továbbra is előnyben. Ezért is maradt a 20. század közepén még egyértelműen uralkodó vörösbor adó fajta a kadarka, és csak az 1970–1980-as években tört előre a kékfrankos, a merlot, a cabernet vörösbor adó szőlőfajta.

A fajták megfelelő ismerete tehát a paraszti szőlőtermesztés sikerének záloga volt. A természetői ismeret végeredményben a megfigyelések és tapasztalatok apáról-fióra szálló láncolatából alakult ki. Ezek a megfigyelések és tapasztalatok azonban nem átfogó, nagyobb területre vonatkoztak, csak regionálisokra, helyi-ekre.

A hagyományos paraszti szőlőtermesztés

A szőlő termesztése a középkortól kezdve a kedvező, sőt kitűnő ökológiai adottságú dülőkön folyt. Ez a jó adottság elsősorban a napsütötte, meleg területekre, a jól felmelegedő vulkanikus talajokra, a jó beesési szögű domboldalakra vonatkozott. Itt telepítettek először szőlőket. Ezeket a dülöket hívták máloknak (a szó eredeti értelme kiemelkedő mellkas). Ezek a középkori málok, erdőövezeti irtások, Tokaj-Hegyalján lázoknak nevezett szőlőterületek képezték a magyar szőlő- és bortermelés legértékesebb területeit, ismételten a 21. század elején is. A középkori szőlőtermesztés már egyértelműen a hegyoldalakra felkúszott szőlőket jelentette. A honfoglalás korára visszavezethető ártéri, ligeterdős, folyóparti galériaerdős szőlőtermesztés csak reliktszerűen maradt meg a 20. századra az Alföld egyes helyein.

A középkori lugasművelés a 13–14. századtól fokozatosan visszaszorult, s helyette – különösen a XVI. századtól a kadarkával, a balkáni vörösborkultúra térhódításával – az alacsony fejművelés terjedt el. A termékeny, alaprügyeiből is fürtöket hozó balkáni fajtacsoport (kadarka, kövidinka) a rendkívül rövidre metszést, az ún. kopaszmetészes fejművelés elterjedését segítette. Mivel az ország nagy részén, közepén török hatásra ez a fajtakör terjedt el, az igénytelen, egyszerűbb szőlőtermesztéssel a kopasz fejmetszés általános lett. A 20. század elején csak egy-két borvidéken és az uradalmak minőségre törekvő területein metszettek hosszabbra. Még Tokaj-Hegyalján is kopaszra metszettek a kosárnagyságúra megnőtt tőkefejeket. Csak a Balaton-felvidéken metszettek 2–3 rügyre, rövidcsapot és főleg Badacsony környékén bakművelést alakítottak ki, vagyis elágazó, több éves fásodott részeket hagyva. Ezek olyan nagyok is lehetek, 150 éves tőkéknél, hogy egy ember bele is ülhetett, mint egy karosszékbe. Sopron környékén már a középkortól szálvesszőre, vagyis hosszúra metszettek, a vessző végét sajátos módon leívelve leszúrták a szomszéd tőke irányába. Ezzel nagyobb termést értek el a Sopron–Fertő-tó környéki szőlőkben, ugyanakkor a meggyökeresedett leszúrt vessző révén, a kipusztuló tőkéket is pótolni tudták gyökeres szaporítóanyaggal. Mór környékén intenzív zöldmunkával összekapcsolt ko-

paszmetszéses fejművelés terjedt el, amely itt sajátos módon a minőségi szőlő- és bortermelés jele még a 20. század közepén is. Ugyanis a hajtásválogatással, a zöldmunkák gondos elvégzésével minőségi borokat tudtak elérni. Mátraalja és Erdély (Ménés–Arad-Hegyalja, Küküllő-mente) szőlőiben szálvesszőre, a Rajna menti szőlészeti hagyományoknak megfelelően karika formára, a tőke alá leívelték és kötötték a meghagyott hosszú, termő vesszőket, a szálvesszőket még a 20. század közepén.

A metszőeszköz is majd ezer évig azonos volt: az ókori vágó-metsző szerzőként is ismert szőlőmetsző kés. Két jellegzetes típusa terjedt el: a baltácskával rendelkező és a balta nélküli. A metszőollót Magyarországon először Schams Ferenc (Franz Schams) próbálta ki 1820 körül, majd ajánlotta a termelőkenyebb munkavégzés céljából. A 20. század elejétől a metszőolló használata kezdett elterjedni, majd teljesen ki is szorította a század közepére és felváltotta a metszőkést a metszőolló. A metszőolló elterjedése a szőlőművelési mód megváltozását eredményezte. Ugyanis az ollóval a gazdák már nem tudtak kopaszra metszeni, így lassan a kopaszmetszéses fejművelés helyét a csapos fejművelés, illetve a többéves megfásodott részeket tartalmazó bakművelés vette át, ami a szőlőtőke eltávolodását jelentette a talaj közeléből. Ezzel a Naptól felmelegedett talaj csökkenő kisugárzó hőmérsékletét, amely a fürtök érlelésében játszott szerepet, a földtől távolabb elhelyezkedő szőlőfürtök miatt a szőlő már nem tudta hasznosítani.

A hagyományos paraszti szőlőtermesztésben már a középkori szőlőket felásták, ez volt az első munkafázis, amely az összetömörödött talajt meglazította. Ez a munkafázis még emlékeztethetett az ásóval tövüknél körbeásott egykori honfoglalás előtti emlékanyagot jelentő lugasszőlőkre. A kiszoruló ásót a kétágú kapa váltotta fel, illetve a parragkapálásnak hívott mélykapálás. Az évkezdő mélyművelés után a sekélyebb, gyomirtó kapálások következtek, amiket a kézi fűszedés helyettesíthetett, főleg a szüret előtti időszakban. A minőségi bortermelésre törekvő területeken 3–5 kapálás után készítették elő az érő szőlőt a szüretre. Kora nyár táján és a szüretet megelőző időben a kötözés mellett a minőségi szőlőtermesztő vidékeken nagy gonddal végezték a zöldmunkákat is: hajtásválogatást, a lelevelezést a fürtök érése, a rothadás megakadályozása érdekében, illetve a hajtások tetejézését, a csonkázásnak nevezett zöldmunkát. A minőségi termesztés háttérbeszorulásával ezek a zöldmunkák is elmaradtak, de pl. Sopron, Mór környékén e munkák szakszerű és lelkiismeretes elvégzése a minőségi szőlőtermesztéshez és bor előállításához is hozzátartozott.

A hagyományos őszi munkák dandárját a szőlőszüret jelentette mind a paraszti, mind az uradalmi szőlőgazdálkodásban. A szüretre készülődés a szőlő őrzésével, fegyveres szőlőpásztorok-szőlőcsőszök felfogadásával kezdődött. Az érő szőlőt senki és semmi nem károsíthatta, a szőlőt megdézsmálót a legszigorúbban büntették. Egyes hegyrendeletek, törvények csak a terhes nőknek engedélyeztek minimális csipkedési lehetőséget az érő szőlőből. A szőlőhegyeket,

szőlőskerteket lezárták, sorompó, kerítés és szigorú őrzés biztosította a felgereblyézett szőlők nyugalalmát szüretig. Mindez a 20. század első feléig, a hegyközségekben is így zajlott a második világháborúig.

Ma a szüretet vidám munkának tartjuk, pedig rendkívül komoly, jól megtervezett nehéz feladatokat jelentett a paraszti gazdaságokban is. A népi társas munka természetesen a vígság és kellemes együttlét alkalmát is jelentette. A szüretidő megválasztása a rendi társadalom időszakában a földesúri jogot képviselő adminisztráció dolga volt, engedélyük nélkül – a dézsmaszedés és a tizedszedés kötelezettsége miatt – a szüretet nem lehetett elkezdni. A szüretelés az Alföldön Szent Mihály napján (szeptember 29.), Erdélyben, a Dunántúlon–Balaton-felvidéken Gál, illetve Terézia napján (október 15–16.), Somlón és a Ság-hegyen Orsolya napja körül (október 21.), Tokaj-Hegyalján pedig Simon és Juda napja táján (október 28.) kezdődött. Ekkor szabadították fel a hegyet, amikor már mindenki szüretelhetett. A hagyományos szüretkezdő nap az 1950–1960-as évekig fennmaradt, ma is irányadónak tartják. A szocialista időszakban 1960-as évektől a tanács (városi, falusi) adott engedélyt a szüretkezdetre. Az 1990-es évektől ismét a hagyományos szüretkezdő napok kezdtek visszatérni, illetve a korább erő szőlőfajták miatt már hamarabb kezdődött a szüret, mint a hagyományos szüretkezdő korábbi napoknál.

A hagyományos paraszti szürethez gazdag szokáshagyomány is tartozott, amelyben a munka és a termésbegyűjtés, valamint a szüret ünnepe összekapcsolódott. A filoxéra pusztítása után a 19. század végétől Darányi Ignác földművelésügyi miniszter rendeletére a szüreti mulatságokat felújították, ami a korábbi vidékenkénti, regionális szüreti ünnepek egységesülését jelentette. A megélénkült szőlőhegyen a vidám hangoskodás, zene-énekszó, mozsárágyúcskák és petárdák robbanása jelezte egy-egy vigadozó szüreti, polgári társaság jó hangulatát. A kádárok, a borkötők, a kapások céhei és társulatai is színesítették és gazdagították a szüreti felvonulók tarka seregét körtáncaikkal, jelképeikkel pl. hordóabronccsal. A felújított ünnepség egyes részei, emlékeztetve a hagyományos paraszti szüretekre, máig megmaradtak, és napjainkban főleg városi-borvidéki alkalmakkor felerősödve, újraéledve hirdetik az egykori szüreti mulatságok, felvonulások, bálók emlékét. A szüreti felvonuláson középen feldíszített hintón a szüreti bíró és bíróné vagy király és királyné ült, környezetükben maszkos és maskarás alakok. A szüreti menetet tiszta ünneplőbe öltözött férfiak hatalmas szüreti szőlőfürtös koszorút cipelő csoportja nyitotta meg, a vállon vitt hatalmas szőlőfürtös koszorúval a kánaáni bőséget és termékenységet szimbolizálva. Ez a motívum több magyarországi borvidéken még a községi-szőlőhegyi pecséteken, címerekben is megtalálható, pl. Villány címerében. A lányok és a lovas bandérium menete után a feldíszített kocsik és hintók sora következett, majd gyalogosok, a maskarások vidám és meghökkentő menete zárta a szüreti felvonulást, amely vidékenként és történeti koronként eltérő elemeket tartalmazott (pl. To-

kaj-Hegyalján a Kapás céh felvonulásán Bacchust, a népi „baksust” magyar huszáruhában, hordóra ültetve hordozták végig).

A szüreti felvonulások általában bállal, mulatsággal végződtek. A szüreti bállok jellegzetessége volt a felkötözött szőlőfürt, amit ellopni, a kedves bálozó lánynak átnyújtani nemes virtusnak számított. A fürtökre báli szőlőcsöszök vigyáztak, akik a „tolvajt” valamilyen tréfás büntetésre vagy zálogra ítélték. A játékos csintalanság utáni büntetéspénz megfizetése a bál megrendezését, a báli költségek finanszírozását segítette. Így vált a szőlő és a szőlőművelés évszázadok óta a társas együttlétnek és az életbe vetett hitnek, az élni akarásnak, az örök reménységnek a szimbólumává is. A szüreti bállok a kötelező terménybeszolgáltatás idején, az 1950-es években kevésbé voltak vidámak és önfeledtek, mint korábban, vagy ismét 1990-től. A második világháború alatt bevezetett, több mint egy évtizedig fennállt beszállítási rendszer a pártállam hatékony eszköze lett a hagyományos paraszti gazdálkodás felszámolásához, a kisüzemi mezőgazdaság visszaszorításában. A szőlőhegyekről a kijelölt beszállítási helyekre, állami pincékbe szállították hordóban a kijelölt mennyiségű mustot. Hosszan kígyóztak ilyenkor a parasztszekerek az átadási hely előtt. A korabeli állam ünnepléssé próbálta tenni a kötelező beadást, zászlókkal, ünnepi programokkal, de a lényegen, vagyis a kötelező paraszti must-bor beadáson ez nem változtatott. A beszállítás emelkedő mértékének teljesítése után viszonylagos szabadság uralta a szőlőhegyeket, ahol a présházak, pincék homályában a hagyományos paraszti sors – sok tragédiájával együtt is – egyféle hagyományos közösségi, szőlőhegyi életet jelentett. Persze mindez vidék, személy, alkalmi kapcsolat függő volt, az egyéni technikák alkalmazásával a túlélésre, az ellenállásra, az ügyeskedésre. A beszállítás egy újfajta közösségi élményt, a szőlősgazdákat összehozó, a csoporttudatukat erősítő esemény volt az 1950-es években. A gazdálkodását feladó és a városba ipari munkásnak elszegődő falusiaknak egy másik csoportja alakult ki, akik a szőlőhegyi szőlőterületüket, még, ha az csak személyi tulajdonuk is lett, a megmaradt szőlőterület, nem adták fel. Akár hétvégi gazdálkodóként is művelték, gondozták szőlőjüket, a személyes fogyasztásra, és azon túli borukat is biztosították. Az apáról fiúra szálló szaktudást alkalmi gazdasági iskolák-előadások, kertbarát körök ismereteivel bővítették. Az első generációs gyári munkás hétvégén szőlőt metszett, kapált, amit 1968-tól egyre erőteljesebben tűrt, támogatott a gazdaságpolitika. Az 1970-es évek első felétől pedig a szocialista kormányzat a háztáji gazdálkodást már ideológiailag is kimondottan támogatta, kiegészítő formát látva a TSz-ek integráló szerepének kihangsúlyozásával.

A magyar parasztság hosszú ideig seprején hagyta az új borokat, nem, vagy csak későn fejtett, ami a borok újraforrásához, megzavarosodásához, a borbetegségek és borhibák gyakoriságához vezetett. A jól kezelt magyar borok, az uradalmak mintaborai viszont Európa-hírűek voltak, ami a kiváló adottságú magyar szőlőhegyeknek volt köszönhető.

A pinceszövetkezetek megalapítása és mintaszerű gazdálkodásuk külön értéket képviseltek a paraszti borászatban. Ez is egy olyan pont, ahol a mai gazdaságpolitika meríthet a történeti feldolgozások által napvilágra hozott tanulságokból. Nem véletlen, hogy Darányi Ignác miniszter maliciózan állapította meg, hogy hiába az állami erőfeszítés, ha maguk a gazdák nem mutatnak érdeklődést és nem cselekednek a társadalmi önszerveződés terén. Azonban a Földművelésügyi Minisztérium önállóvá válásával a földművelésügyi költségvetés történetében is új korszak kezdődött 1890–1914-ig, nem véletlen a mezőgazdaságra fordított kiadások több, mint háromszorosára nőttek és emelkedett a mezőgazdaságnak az összköltségvetésen belüli aránya. Az állami beavatkozás már nem csak makrogazdasági szinten éreztette hatását, hanem a borgazdaság szereplőinek mindennapi életében is.

A 20. század első felében a borgazdaság korabeli törvényei, rendelkezései egyben a nemzetközi és államközi együttműködések szép példái, a gondoskodó állam előképét is felvetítik már. A filoxéra elleni törvénykezés a magyarországi jogalkotás történetében is jelentős állomás. Számos törvény, rendelet született meg, majd egyre inkább a jogharmonizációra is szükség volt, ami nem csak belföldi, hanem európai együttműködést is jelentett. Sajnos a sok küzdelmet hiába koronázta egyféle siker, Trianon terület- és népességvesztése, a magyar szőlő- és borágazatban új és még nehezebb helyzetet teremtett a borfelvevő peremterületek elcsatolásával, illetve a túltermelésbe fulladó szőlő-bortermelő középső országrész megmaradásával, de szinte értékesítési lehetőség nélkül...

A borvidékek így egyféle modernizációs központoknak tarthatók, ahol az egyéni és közösségi érdekelttség az innovációknak, modernizációknak az elterjedését elősegítették. Így annak ellenére, hogy:

- eltérő mértékben piacorientáltak, a kereskedelmi lehetőségek pedig különböző mértékben érintették a borvidékeket, de a bor értékesítésének, kereskedésének érdeke összekapcsolta ezeket a régiókat és érdekazonosságok kialakulását segítette elő (pl. filléres vonatok, hétvégi értékesítés, borfesztiválok, borhetek meghirdetése),
- nemzetiségek termelő kultúrája eltérő volt, mégis az értékesítésben, piacorientáltságban elsősorban a magyarországi németek elől jártak,
- fekvés, domborzat adta lehetőségek különbözőek voltak, de a turizmus révén a borvidékek kiemelkedtek más tájak közül,
- a helyi hagyományok erősek a paraszti hagyományos szőlészetben, az értékesítési igény miatt a modernizáció aránya, súlya nagyobb volt a borvidékeken, mint más vidékeken, az apáról-fiúra szálló ismeretek állandóan bővültek, az individuális és közösségi tevékenységek a borvidékeken egymást erősítették, a szőlőtermesztés átlátható és elleshető volt, a szőlőmunkák a közösség előtt és értékítélete szerint történtek, nem úgy, mint a borászat, amely zárt térben, a sötétben, individuális, szubjektív magányt jelentett. A mesterfogásokat eltitkolták.

A közösség és az individuum kapcsolatában, az egyéni érdekelttség erősödése mellett a közösségi egymásrataltság szociálpszichológiai érzetének kialakulását, a közös boldogulás és érdekérvényesítés gyakorlatát (borvidéki lét, borvidéki marketing), az autonómia, az autonóm gazdasági szerveződések is észre lehet venni a 20. század végétől, az állami szakirányítás erősödésével együtt. Mindez az egyéni termelést, és a közösségi-értékesítői szövetkezeti borpince-munkálatok utáni borértékesítést, valamint a közösségi agrármarketing felerősödését jelenti állami irányítással a 21. század elején. Emellett a borvidékek és a hegyközségek ma a történeti hűség újrateremtését, a dülők, a földrajzi árujelzés, az eredetvédelem ismételt felértékelődését jelentik, amik napjainkban előttünk alakulnak ismét a borkultúra jellegzetes és nélkülözhetetlen részévé. Mindezek az utóparaszi hagyományokban a globális gondolkodás és a világszintű minőség igénye mellett ismételten a helyi ízek és zamatok felértékelődésének igényét jelentik a homogenizálódó, uniformizálódó multinacionális termék-borellőállítók világában is. Ezeket a helyi ízeket és zamatokat pedig a paraszti termelő közösségek tagjai, szakismereteikkel tudják biztosítani, és messze földön hírnevet szerezni vidéküknek, boraiknak.

Az 1960-as évek végétől a paraszti szőlőtermesztéstől a nagyüzemi termesztés jelentősen különbözni kezdett, amikor elterjedt a magas művelés. Lenz Moser nevű alsó-ausztriai gazda szőlőművelést forradalmasító magas törzset nevelő módszere, a termőalap felemelése, a korábbi évszázadokhoz képest az általánosan föld közeli szintjéről, 1,7 méteres magasságra. A magas műveléssel a gépesítés, a szüret elősegítése, a drága kézimunka visszaszorítása volt a cél. A sor-és tőtávolság növelése, a tőkeszám csökkenése, a termőfelület növelése, összefüggő asszimiláló lombkorona kialakítása volt a cél. Az iparszerű termelés lehetősége kialakult, ezzel pedig a mennyiségi termelés előtérbe került a minőségi szempontokkal szemben. Az 1970-es évek közepére a szüretelő ún. hidas traktorok, a szőlőkombájnok is megjelentek Magyarországon, de csak a síkvidéki, homoki ültetvényekben, az Alföldi borvidék nagy kiterjedésű szőlőiben. Ezzel a hagyományos szüret időszaka átmenetileg véget ért, és az ipari méretű lényerés, a gyengébb minőségű bortermelés időszaka kezdett kialakulni. A szocialista gazdálkodás ilyen irányú fejlődését nagymértékben segítette a Szovjetunió hatalmas mennyiségű borfelvétele, vagyis alkohollal erősített nagymennyiségű borátvétele, ahol a minőség kérdése már fel sem merült, csak a mennyisége.

Az ÁG és TSz (Állami Gazdaság és Mezőgazdasági Termelő Szövetkezet) munkáltatásában a hagyományos paraszti tudásra egyre kevésbé volt szükség, inkább bér munkásra. A csoportos-brigádmunka ekkor terjedt el a korábbi családi munkáltatás helyett. De a szocialista nagyüzem mintája a szőlő-bortermelésben kevésbé és nem egyértelműen nyert teret. A szőlőtermő területek többsége ugyanis továbbra is személyi tulajdonban maradtak, a nagyüzemi (ÁG, TSz) szőlőterületek összességéhez viszonyítva, a szakszövetkezeti formátum szőlőterületei miatt, ahol a hagyományos paraszti gazdálkodás fennmaradt. Szakszövetkeze-

tekben a családi munkáltatás formája fennmarad, a minőségi bortermelés is innen indult el ismét, amint az egyéni palackozás lehetősége is megnyílt. A rendszerváltoztatás és a privatizáció ismét tért nyitott az ún. „utóparaszti” értékeknek.

Néhány példa az egri modernizációra

- Gröber bikavére 1895-től, márka és modernizáció.
- Kadarka (proles pontika fajtacsoport) felváltása nyugat-európai, kozmopolita (proles occidentalis) vörösborfajtákkal a 20. század elején (cabernet franc, cabernet sauvignon, merlot).
- Az egykori középkori irtásban ismét telepítés, középkori dűlők felértékelődése, a különleges terroir hatásra építés a Nagy Eged-hegyen is. Különösen az „Év Bortermelői” járnak az élen ebben, a nehezen megmunkálható, de különleges minőséget biztosító, kiváló ökológiai adottsággal rendelkező dűlőknek a termesztésbe való ismételt bevonásával, a 20. század végétől.
- Művelésmód-metszési mód váltása a 20. század közepétől, a kopaszfejművelés, a rejtett rügyre metszés felváltása a nyugat-európai fajták igénye szerinti szálvesszőzéssel, majd az 1970-es, 1980-as évek magasművelési szőlőin a rövidcsapos metszés terjedt el, és a 21. század elejétől a terméskorlátozás is elterjedt.
- Terméskorlátozás, zöldszüret elvégzése a 21. századtól, az ízesebb, kedvezőbb adottságú maradék szőlőfürt, és a termés érdekében. Ez a fürtválogatási módszer a tőke termőképességét veszi figyelembe.
- Növényápolási munkák esetében is megmutatkozott az a több évszázados különleges érzelmi töltés a szőlő növény és a szőlősgazda között, ami jellemezte a szőlősgazdákat. Ma egy szigorú technológiai sor része (növényvédelem), mélyen felszívódó szintetikus szerekkel, amelyek ritkább és eredményesebb használata végeredményben a kevesebb vegyszerhasználathoz vezet a 21. század elején.
- A 20. század jellegzetessége, hogy a szüret (többmenetes), borfeldolgozás (nyílttól a zárt erjesztés és fejtés) a modernizáció irányát jelzi. Mindez a borkémia és a bor-biokémiai ismeretek bővülését jelentik. A dűlőszelektált borok után a 21. századi közeljövő igénye a dűlőszámos borok és palackok megjelenése Egerben is.
- A Hegyközségi Törvény (CII. törvény, 1994-ben) megalkotása után és értelmében az Egeri Hegyközség létrejött, a Hegyközségek Nemzeti Tanácsán belül.

A hagyomány is lehet modern Egerben is, pl. az ún. kézműves borok elkészítésénél, ahol a hagyomány a minőséggel azonos fogalom. A minőségi szőlő és a bor alapanyag biztosítja ebben az esetben a minőségi bort.

A rendszerváltozás és a modernizáció története a magyar borászatban

A közép-kelet-európai térség országaiban 1989–90-ben összeomlott az addig működő szocialista rendszer és megkezdődött a rendszerváltás. Mind a gazdasági, mind a társadalmi átrendeződés óriási kihívás elé állította a volt szocialista országok gazdaságát, mivel megszűnt a mindig biztos felvevőpiacnak számító KGST. Ennek következtében a piac valódi hatásaival és következményeivel kellett számolniuk mind a vállalatoknak, mind a magángazdaságoknak. Így a borászat sem kerülhette el a megoldandó nehézségek, problémák sorát.⁷

A magyar borászat a rendszerváltás utáni évtizedben nagy átalakuláson, változáson ment keresztül. Nem lehet véletlen, hogy a sikeres átalakítás, átalakulás ebben az ágazatban következett be. A szocialista gazdálkodás kezdetén sem sikerült a szőlő-borágazatot teljesen a szocialista gazdálkodásba, a kolhoz típusú szövetkezetesítésbe bevonni. A szőlő és a bor a megalakuló állami és szövetkezeti szektor ellenére is a leginkább személyi-magántulajdonban maradt művelési ág maradt. Mindez a nagy és szakszerű kézimunka igénye, a növénytermesztés más művelési ágaitól eltérése, a művelési ág történeti, ökológiai különállósága miatt alakulhatott így ki. Különböző név alatt a szocialista gazdálkodás idején is az egyéni szorgalom és teljesítőképeség képezte a szőlő-borágazat jelentős részét. A magánosítás (privatizáció) így nem felkészületlenül érte az ágazatot, miközben a hagyományos exportpiacai javarészt elvesztek és a belföldi piac is átrendeződött. A változások során az egykori nagyüzemek, a vízfűző intézmények, a szocialista gazdálkodás példaképei tönkrementek, de ugyanakkor azok, akik már eretnek módon magánpincészeteket, magánpalackozókat kezdtek üzemeltetni az 1980-as évek második felében, sikeresen átvészelték ezt az időszakot és fejlődésnek indultak. (Főleg Villányban, de más borvidékeken is.) Az állam monopóliuma a borexportban, borkereskedelemben megszűnt, alanyi jogon a borosgazdák is árusíthattak, palackozhattak, exportálhattak bort. Ugyanakkor a tulajdonviszonyok rendezetlensége miatt, a privatizáció miatt számos egykori nagyüzemi szőlőterület megműveletlen maradt az 1990-es évek elején. Kiemelkedett viszont egy főként kistermelőkből álló csoport, a későbbi „Év bortermelője” rétege (pl. Tiffan Ede, Polgár Zoltán), akik jelentős szakmai és erkölcsi sikereket értek el belföldön és külföldön is. Néhány közép- és nagyüzem pedig fel-futtatta a külföldre irányuló borértékesítést. Ugyanakkor jelentős számú nagyvállalat ment tönkre és számos kistermelő küzdött szinte megélhetési gondokkal. A sikerekért és a jómódért a 20. század végén, a 21. század elején egyre nehezebb körülmények között kellett megküzdeni.

---

⁷ Vö: Csoma Zsigmond. 2003.

A borszektor privatizációjának története

A borszektor magánosítása (privatizációja) 1989-ben kezdődött, bár a szőlőterületek nagy része a rendszerváltás idején is már magántulajdonban volt. A korábbi évtizedek államosítása ellenére a szőlők nagy része magánkézben maradt, sőt a '80-as évek folyamán nagyon sokan alakítottak szőlővel foglalkozó szakcsoportokat, mert ezek biztos pénzkereseti lehetőséggel kecsegtettek. A privatizációs folyamat a 21. század elejére véget ért, ám számos olyan borászati üzem maradt, amelyben az állam többségi tulajdonrészrel rendelkezett, vagy teljes egészében állami kézben maradt. Utóbbira példaként említhető a Tokaj-Hegyalján működő megújuló, de a tradíciókat is ápoló Tokaj Kereskedőház Rt., amely mintegy 3 ezer hektárral ma is a magyar Kincstár tulajdona, és Tokaj-Hegyalja legnagyobb állami vállalata, amely igen értékes bormúzeummal rendelkezik Tolcsván. Jelentősége nem csak azért nagy, mert magyar kézben garanciát jelent a nemzeti italnak, hungarikumnak számító aszúkészítmények fennmaradásában. Mint a legnagyobb, legtürelemesebb vállalat, a környék vidékfejlesztésében, a szőlősgazdák életkörülményeinek javításában is meghatározó szerepet játszik.

A borászati üzemek tulajdoni viszonyában a 21. század elején teljes a változatosság: van közöttük külföldi tulajdonú üzem, vegyes vállalat és hazai befektetők által vásárolt nagyüzem, de még kisebb számban van közöttük bankok kezében lévő borászati vállalat is. Itt található a korábbi termelőszövetkezetek jogutódjai a mezőgazdasági- és pinceszövetkezetek is. Továbbá a viszonylag kis parcellán gazdálkodó sok kiváló szőlőtermelő, borász is, akik a hagyományos paraszti szőlő-bortermelés modernizált formáját képviselik. A privatizációnak politikai és gazdasági okai egyaránt voltak, melyek következtében a hagyományos magyar szőlő- és borgazdaság teljes mértékben átalakult.

Összességében a magánosítás (privatizáció) során egyrészt kialakultak a versenyképes modern borászati üzemek, másrészt pedig ott vannak a felaprózottság miatt az optimális üzemméret alatt működő hagyományos kisebb pincék is. A külföldiek részvétele a privatizációban számottevő és részvételük mind szakmai, mind pénzügyi téren hozzájárult a magyar borászat sikereihez. Jó példa erre a hajdani Tokaji Borkombinát sorsa, amely a privatizáció során számos kisebb társaságra bomlott és került külföldi tulajdonba. Ezek közül legnagyobb a ma már 99%-ban spanyol tulajdonban lévő Tokaji Oremus Kft., majd a mintegy 100 hektáron működő francia tulajdonú Disznókő Rt., illetve a 46 hektáros francia- és 5%-os japán érdekeltségű Hétszőlő Kft., amely a legelsőként említett tokaji dűlő, az 1502-ben említett „Hét Szőlő” dűlőt is birtokolja. Ez után a Pajzos és a Megyer Kft.-k híresek. A francia cégek a privatizáció kezdetén tulajdonjogot szerezhettek, így saját földbirtokkal rendelkeznek, amit a kilencvenes évek közepétől már politikai okokból nem engedélyeztek. A magyarországi privatizáció eredményeként a külföldi cégek közül pl. a Henkel olyan nagy korábbi magyar

vállalatokat vett meg, mint a Hungarivont, a BB-t (Balatonboglári Borkombinát). De a megszűnt Móri Állami Gazdaság egy részét a megalakult magyar tőkebefektetés mintájául is szolgáló Hilltop Neszmély nevű vállalkozás vásárolta meg. De a szocialista bornagyhatalmat képviselő Egri Borkombinát, Egervin mellett Thummerer Vilmos, Gál Tibor, Vincze Béla, Lőrincz György, mint az „Év Bortermelői”, illetve Bolyki János, mint az „Év Fialtal Borásza” és „Reménykeltő utód” címmel rendelkezik, és még számos kitűnő egri borász privatizáció utáni üzeme is jelentős minőségi és mennyiségi változást hozott a megújuló, modernizálódó magyar borászat egén. A versenyhelyzet, az állandó megújulás, a modernizáció ismét a minőség garanciájává vált.

A borászat jogi szabályozásának, modernizációjának története

Az 1989–90-ben lezajlott politikai és gazdasági rendszerváltás következtében a borászat jogi szabályozásában is elindultak a reformfolyamatok. Új jogszabályok születését, régiak eltörlését azonban nemcsak a megváltozott politikai változások tették szükségessé, hanem az Európai Unió és Magyarország között meginduló csatlakozási folyamat is. Magyar részről elhatározott szándék lett az Európai Unióhoz való csatlakozás, azonban a befogadást feltételekhez kötötték a kialakult belső érdekviszonyok védelmében. Így a magyar borjog anyagát alkalmassá kellett tenni a csatlakozásra, azaz a közösségi joganyaggal egyenértékűvé. Erre azért is szükség volt, mert a borágazat jelentős mértékben exportorientált. Az EU-hoz való felzárkózás nagyon fontos volt, a versenyképesség záloga is egyben. Ugyanis a magyarországi termelőknek szembe kellett nézniük az olcsóbb spanyol, portugál és olasz borokkal az EU-n belül, illetve a tengerentúli hatalmas beérkező bormennyiséggel. Ezért csak árban és minőségben versenyképes hazai borokkal lehet gátat szabni, hogy a külföldi termékek megcsúszjanak és elsovvasszák a hazai termelést. Mindez a 21. század elején nem történt meg, és a jelenlegi borágazat nagy problémája az olcsó külföldi borok magyarországi léte. Mindez emlékeztet a 19–20. század fordulójának borhelyzetére.

Szükségessé vált egy új bortörvény elkészítése. Az európai integrációs folyamatban számos eredményt könyvelhető el a szőlő- és borgazdálkodás területén. Elsőként említhető az 1993. december 1-jén hatályba lépett Európai Megállapodást kiegészítő borkereskedelmi megállapodás, majd 1994. április 1-jén életbe lépett bor-eredetvédelmi megállapodás. További fontos lépés a még ebben az évben életbe lépett hegyközségekről szóló 1994. évi CII. törvény, az 1997-ben elfogadásra került 1997. évi CXXI. törvény (új bortörvény), valamint a sok jogos kifogást és tiltakozást kiváltó 2000. augusztus 1-el hatályba lépett borjövédéki törvény.

Hegyközségi törvény

A múlt század végén megalakult és az 1948 tavaszáig még eredményesen működő hegyközségi szervezetrendszer a szocializmus kezdeti túlkapása megszüntette, a róla szóló törvény is hatályát veszítette⁸. A hegyközségek, mint az alulról szerveződő demokratikus, polgári értékeket őrző autonóm közösségek a hegyközségi jegyzőkönyveikben részletesen leírták és tükröztették a hegyközségi szakmai életet és határozatokat. Ezekben a jegyzőkönyvekben – tükrözve a politikai változást – szakadtak meg máról hónapra a hegyközség életét mutató feljegyzések, ami a magyarországi demokrácia, és más szervezetekhez hasonlóan a civil társadalom és kontroll megszüntetését is jelentette egyben.

A hegyközségek újjászervezésének gondolata először csak a '90-es évek elején vetődött fel az új társadalmi, gazdasági forma kiépítése kapcsán. Az 1994. évi CII. törvény rendelkezett a hegyközségi rendszer újbóli létrehozásáról. Az Országgyűlés a hegyközségekről szóló törvényt a következő célból alkotta meg:

- szőlőművelés, bortermelés színvonalának emelése,
- termékek piacképességének javítása,
- korszerű származás-, eredetvédelem és minőségvédelem meghonosítása.

A törvény néhány vonatkozásban megőrizte a korábbi rendeleteit, ám számos új elemmel, feladattal, hatáskörrel bővült. A második világháború előtti intézménynek is volt bizonyos minőségvédelmi funkciója, azonban fő feladatként csak az új hegyközségi törvény határozta ezt meg. Nemcsak a borhamisításokra, hanem a borjogszabályok betartásának ellenőrzésére is jogosult lett. Továbbá a hegyközség lett az a szervezet, amely a termékek származását, eredetét garantálja. Így ezzel a törvénnyel Magyarországon ismét létrejöttek az eredetvédelem önkormányzati szervezetei. Eddig ugyanis éppen a leghatékonyabb, a termelői önkormányzatok ellenőrző szerepe hiányzott, szemben a nagy bortermelő európai országokkal, ahol már régóta kialakult ennek a rendszere, mint például Franciaországban az *AOC*-szervezet vagy Spanyolországban a *consejo regulador*-ok.

Hamarosan számos új rendelettel egészült ki a törvény a jogharmonizáció következtében. A hegyközségek adatszolgáltatási rendjéről született új szabályozás a 34/1997. FM rendelettel. Továbbá az Országgyűlés 2000 nyarán elfogadta a Bortörvény (szőlőtermesztésről és borgazdálkodásról szóló 1997. évi CXXI. tv.), Hegyközségi törvény módosításra vonatkozó előterjesztést. A Hegyközségi törvény módosítása apróbb, a jobb működést szolgáló kiegészítéseket tartalmaz. A nem megfelelő egyeztetés és előkészítés miatt azonban számos kifogásolható rendelkezés is született. A magyarországi hegyközségek, és így a szőlőborágazat legmagasabb szakmai és politikai szervezete a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa lett.

---

⁸ Csoma Zsigmond 2011.

Összegzésül elmondható, hogy a hagyományos paraszti szőlő-bortermelés a 20. századi lassú átalakulás után, az EU-s csatlakozás idejére, és azután is gyors ütemű változásokon, megfélemléseken esett át. A törvényi, jogi felzárkózást, a modernizációs törekvéseket a paraszti közösség nem mindig egyértelműen, hanem ambivalensen fogadta. Először az 1948 utáni, majd az 1950-es évek, majd ezt követően az 1960-as évek végi gazdaságpolitikai változások tépázták volna meg a hagyományos szőlő-bortermelést, amely sok paraszti konzervativizmust, gyanakvást, az apáról-fióra szálló szaktudást és mentalitást őrzött meg, a paraszti termelő kultúra értékét átmentve. Ennek a kultúrának a felbomlása gyorsult meg az 1970-es évek végén, azonban az 1980-as évek végén már a rendszerváltozással megerősödni kezdett a változó politikai és gazdasági környezetben a hagyományos paraszti, szőlő-bortermelő mentalitás, amely alapját képezte a modernizálásnak, az új szemléletű gazdálkodásnak, gazdasági környezetnek.

A hagyomány és a modernizáció egyszerre és egymás mellett zajlott le, de a súlyuk és arányuk változásaival. Ma az ágazatban a hagyomány tovább él, és a modernizáció a hagyományra is épül. A modernizáció a hagyományt nem zárta ki, sőt az igazán modern gazdálkodás a szőlő-és a borágazatban a hagyomány elemeit jól értelmezve és kihangsúlyozva felhasználja. Mondhatnánk nyugat-európai szlogennel: „a hagyomány a jövő”!⁹

IRODALOM

Csoma Zsigmond

- 1994–95 Szőlészeti, borászati hagyományok, a megújulás és a közösség kötelékében. (Kapcsolatok, hatások, konfliktusok Dunántúl és Európa között a 17. század végétől a 20. század elejéig) Debrecen-Budapest
- 1998 Paraszti-uradalmi szőlőfajtaismeret és használat a Kárpát-medence nyugati területein a középkortól a XX. század közepéig. (Az ősi és hungaricum szőlőfajták történeti-ökológiai, ethno-ampelográfiai vizsgálata. Ethnographia. 1998/2. 505–549.
- 2003 A magyar bor útja. (Ambrus Lajossal és Somlói Lajossal) Szombathely
- 2009 A zalakarosi szőlő és bor helye az Alpok és a Balaton között. (Történeti-néprajzi, agrár- és helytörténeti monográfia egy zalai falu szőlő-borkultúrájáról kelet-nyugat, és észak-dél között). Zalakaros
- 2011 A magyarországi hegyközségek 20. századi megszüntetése és újjászervezése. In: Tradicionális agrárközségek, mezőgazdasági szövetkezetek a Kárpát-medencében (19–21. század). Acta

---

⁹ Vö: *Csoma Zsigmond*. 2006.

Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XXXVIII. Sectio
Historiae. 2011. (Szerk.: Petercsák Tivadar). 195–204. Eger

Petercsák Tivadar (Szerk.)

2011 Tradicionális agrárközösségek, mezőgazdasági szövetkezetek a
Kárpát-medencében (19–21. század). Acta Academiae Agriensis.
Nova Series Tom. XXXVIII. Sectio Historiae. 2011. Eger